

ŽIVOTNI OBIČAJI U BARANJI (RODENJE - SVADBA - SMRT)

JELKA VINCE-PALLUA
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Etnološki zavod
41000 Zagreb
Đure Salaja 3

UDK 392.12
392.51
392.01
Stručni rad
Professional paper
Primljeno 20.12.1991.

Cilj je ovog članka pokazati što se sve vjeruje, što se običava raditi i kako se ponaša prilikom rođenja, svadbe i smrti u nekim izabranim lokalitetima u Baranji. Izvori iz dvaju arhiva (Etnološkog zavoda i Odsjeka za etnologiju), te nešto literature iz časopisa i novina dragocjena su potvrda o ukorijenjenosti i žilavosti tradicija baranjskih Hrvata, koji su upravo ovim bogatstvom običaja i ustrajnošću tradicija čuvali svoj identitet pred utjecajima tuđega.

Smrt nije izvan mene. Ona je u meni
od najprvog početka: sa mnom raste
u svakom času.

A. B. Šimić

Običaji se, prema uobičajenoj klasifikaciji, dijele na *godišnje* (oni koji se ponavljaju kružno svake godine i povezuju se uz neki određeni blagdan u godini) i *životne* (običaji uz glavne životne trenutke, koji slijede kronološki tokom čitavog života pojedinca). Nije čudno da je mnogo običaja vezano uz prijelaze pa se i neki običaji kojima to nije osnovno obilježje mogu okarakterizirati kao "običaji prijelaza" - npr. poklade kao prijelaz u korizmno razdoblje, Ivanje i Božić, koji ne padaju slučajno u doba ljetnog odnosno zimskog solsticija ili upravo neki životni običaji, o kojima je ovdje riječ, a kod kojih je to još izrazitije.

Životni trolist, glavni trenuci u životu - *rođenje, svadba, smrt* - vrlo jasno pokazuju obilježja prijelaza - prijelaz iz ne-života u život kod rođenja i iz života u ne-život kod smrti, naravno ako se shvate samo fizički, a ne i metafizički. No, kad se smrti pristupi i s ove druge strane, što se prvenstveno i čini, ona je opet prijelaz u jedan novi život, a takvo se shvaćanje vrlo lijepo može pratiti i u konkretnim vjerovanjima i posmrtnim običajima obuhvaćenim ovim prilogom. Pri porodu (rođenju) dešava se još jedan prijelaz - prijelaz iz žene u majku. Kod svadbe je, opet, najvidljiviji prijelaz iz jednog životnog statusa u drugi.

Svrha je ovog priloga pokazati što se sve običava raditi, što se vjeruje ili kako se ponaša prilikom ta tri ključna životna trenutka u nekim izabranim mjestima u Baranji. Osnovni izvori za doznavanje o tome potječu iz dviju arhivskih zbirki:

1) Upitnice negdašnjeg Etnološkog atlasa Jugoslavije (EAJ) u arhivu Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

2) Arhiv rukopisa Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, za koji je o ovim temama u Baranji građu prikupio mr. Žarko Španiček na svom terenskom istraživanju u Baranji 1983. g. (18 stranica o običajima uz rođenje, 47 stranica o posmrtnim običajima u dva lokaliteta - Duboševici (kazivači I i II) te Dražu (kazivači I i II). Dugujem zahvalnost Odsjeku za etnologiju na korištenju tih materijala.

Ovoj građi pridruženi su i neki podaci iz šture literature o Baranji, što je upravo i bio jedan od osnovnih povoda da se čitav broj časopisa posveti ratom raseljenoj Baranji. Literatura koja dotiče ove životne običaje posebno je manjkava u podacima koji se odnose na običaje uz rođenje i smrt.

Treba spomenuti da se upitnička građa EAJ odnosi na 12 odabranih lokaliteta u Baranji, a da građa iz arhiva Odsjeka za etnologiju pokriva dva mjesta - Duboševicu i Draž. Podaci iz literature odnose se općenito na Baranju.

I. ROĐENJE (i neki običaji uz djecu)

1) Arhiv Etnološkog zavoda - upitnice EAJ

(Po)rodilja, žena koja rađa - *krupna* (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo), mađ. *álopotos* - rađa u sobi, najčešće ležeći na krevetu (Čeminac, Lug, Zmajevac, Jagodnjak, Kopačevo, Baranjsko Petrovo Selo), klečeći ili čučajući na krevetu (Darda), čučajući na podu s koritom ili postavljenom prostirkom ispod nje (Gajić, Duboševica, Torjanci), klečeći na podu (Branjin Vrh). Često je roditelj od ukucana odvojena *ponjavom* (Torjanci, Duboševica), posebnom plahtom *zastorom* (Branjin Vrh), *šatrom* (Jagodnjak). U ostalim mjestima ne ističe se posebno izoliranost roditelje.

Samo u jednom lokalitetu spominje se podatak da se roditelj, ako teško rađa, provlači mužu između nogu (Šumarina).

Pupkovinu odrežu škarama majka, svekrva ili babica te je zakopaju u vrtu (Darda, Čeminac, Lug, Gajić), bace u vodu (Darda, Kopačevo), ili, što je najčešće, pupkovina se zamota u krpicu, sveže te spremi u škrinju (Torjanci, Jagodnjak, Branjin Vrh, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo). Kada dijete počne u školu, daje mu se pupkovina da je razveže. Ako mu to uspije bit će pametno - "razveže se pamet". Sedam do deset dana nakon poroda roditelj prima goste i donose joj se darovi (jelo i piće te ponekad i novac) - *ponude* mađ. *látogatás*.

U Torjancima kao apotropejsko sredstvo spominje se bijeli luk i bosiljak, koji se stavlja djetetu ispod jastuka da smrdi vješticama. Za dijete koje se rodi u košuljici vjeruje se da će biti vještica (Jagodnjak), junak (Torjanci), nesretno (Branjin Vrh), sretno (Gajić).

U svih dvanaest lokaliteta postoji opće rašireni običaj da se prvi dječji zub baca preko krova, na tavan, u zapećak uz obraćanje mišu variranom formulom kao npr. "Evo tebi koštani, daj meni gvozdeni" ili "Miš, miš, parac, poparac, evo tebi drveni zub, daj mi gvozdeni zub" itd.

2) Arhiv Odsjeka za etnologiju

DUBOŠEVICA I DRAŽ

Trudnoća se krila u slučajevima kada je u kući bilo već nekoliko djece jer se držalo nepriličnim imati više djece. Kazivač Jakšić iz Duboševice kaže da je bilo sramota imati čak i dvoje djece. "Žene nisu bile dične ako će imat dite", ali ako bi to netko pitao, žena nije smjela zatajiti trudnoću jer bi se rodilo nijemo dijete. I u Dražu se trudnoća krila jer je to "bilo sramota". Poznata su i bajanja s ciljem da se spriječi rađanje djece - odmah nakon vjenčanja baciti nešto u bunar.

Babica pomaže pri porodu, zatim kupa dijete i posprema kuću dok je žena još u krevetu. Ako teško rađa, mora se tri puta provući između muževljevih nogu. Za taj podatak u upitničkoj građi EAJ čuli smo već u Šumarini. Krevet na kojemu leže roditelja i dijete zastire se *komarnikom* (jedna ili više motki iznad kreveta s prebačenim grubim tkaninama preko njih), koji je još služio za zaštitu od komaraca. To se stavlja da je muškarci ne bi vidjeli zbog toga što je žena onda "*drukčča*". Konac kojim su ponjave bile vezane za štapove čuvao se jer se vjerovalo u njegovu ljekovitu moć - koristio se protiv *škripnjeva* (škripanje kosti i bol pri pomicanju šake). Šest tjedana nakon poroda roditelja ne smije napuštati svoje dvorište - "ni se smilo priko grunta". U vrijeme mlađe kazivačice zabrana kretanja izvan dvorišta ograničena je na tri tjedna.

Nakon tog perioda žena s djetetom odlazi u crkvu. Ako nema svećenika u selu, onda majka s djetetom treba ući u crkvu za nekom muškom osobom. Evo potpunog opisa tog obreda: Majka s djetetom i pratnjom dođe prvo u sakristiju, gdje ih dočeka svećenik. On prebaci štolu preko djeteta i doprati majku do oltara hodajući korak iza nje. Pratnja majke i djeteta dođe samo do sakristije i vrati se kući. Nakon što dođu do oltara, majka s djetetom na rukama počinje se moliti, a svećenik odlazi. Nakon molitve žena obiđe oko oltara u smjeru kazaljke na satu. Ako je dijete bolesno od žutice, onda majka obilazi oltar u suprotnom smjeru. Kada obiđe oko oltara, majka s djetetom izlazi ne kroz sakristiju, već na glavna crkvena vrata.

Pupkovina, kao što je već rečeno, spremala se na tavan pod rog ili u štalu te se čekalo da dijete krene u školu i razveže pupkovinu. Ako mu to uspije "onda će mu se razvezat sva pamet i bit će sretan u životu". To mora raditi samo "ako je zatepene glave".

Posjet ženskih osoba, susjeda i rođaka roditelji naziva se *ponuda*. Donose jela, kolača, vina i rakije tako da u tim danima nije potrebno kuhati u kući. Riba se nije nosila jer se vjerovalo da bi tada dijete imalo mnogo briga kad odraste. Ponuda se za post svakog petka sastojala od "suvoparne pogače, tista makem ili orem i glupaša". Glupaš se nazivao grah krupnih zrna spremljen na kiselo. Čepovi od rogoza s boca "od ponude" bacali su se preko majke i djeteta "*za postelj*" da dijete ne bude gluho. Pri prvom posjetu roditelji donese se malo oraha i baci također "*za postelj*" da dijete bude brbljavo uz izgovaranje formule: "nek bude brbljav(a) ko moj or što zveči".

More napadaju majke i malu djecu, osobito dok sisaju. Za zaštitu od njih treba staviti bijeli luk u kolijevku i "svetu knjigu" pod glavu. Kada padne mrak, ne smije se bacati voda u kojoj se kupalo dijete jer će doći more. Po analognoj magiji ta voda baca se na jedan panj da bi dijete bilo tako debelo i jako. Uroci su još jedna opasnost za dijete pa mu se ne smije diviti ili bilo što pohvalno o njemu reći. Da bi se dijete zaštitilo od uroka, treba mu neki odjevni predmet obući naopako. Ako je dijete bolesno, majka treba polizati djetetu oči, pljunuti preko jastuka i reći "ko ti je ureko nek i odreko". Postoji i bajanje sa žarom bačenim u vodu kojom se ispiru pojedini dijelovi tijela djeteta, a voda se baca na krov. Ako dijete dugo ne prohoda, onda se ispeče pogača *postupaljka* od vode i brašna pa se malo većoj djeci podijeli iznad glave djeteta koje ne hoda. Ako dijete dugo mokri u gaće treba ga poslati susjedima po sol s kuhačom, a ovi ga njome istući. Do prvog rođendana djeteta treba mu tri puta ošišati kosu do gole kože. Svaki puta tu "kiku" treba zakopati pod korijen koprive i kako raste kopriva, tako će rasti i nova kosa.

U članku Bele Römera (Römer, 1982) može se naći nekoliko podataka koji govore o običajima vezanim uz porod. Tako, npr., on svjedoči da u nekim mjestima Baranje, ne precizirajući točno gdje, porodilja drži za ruku muža i tako bolovi prelaze djelomično i na njega. Ako se prvi porod obavi na krilu muža, ostali će biti lagani. Vidjeli smo iz ranijih izvora da je sudjelovanje muža pri porodu, s ciljem da se rodilji on olakša, spomenuto samo u slučaju kada se žena koja teško rađa mora provući između muževljevih nogu, ali i to samo u tri lokaliteta - Šumarini, Duboševici i Dražu. U Lugu se ispod "stolca za rađanje" stavlja posuda s toplom vodom u kojoj su skuhanе ljuške luka kako bi para olakšala porod. Za vrijeme babinja rodilji se u krevet stavljaju apotropejska sredstva protiv vještica - veliki nož, tri glavice češnjaka i blagoslovljena grančica. Taj nož čuva dijete da ne bude zamijenjeno, a isto tako i vezanje vrpce donje suknje za dječje povoje tokom razdoblja od sedam dana. U Baranji se za istu svrhu zaštite novorođenčeta stavljaju pod krevet majčine cipele u obrnutom položaju.

II. SVADBA

Rijetko je koja tema u Baranji već prikazana ovako relativno opširno na jednom mjestu kao što je to slučaj sa svadbenim običajima. Zato ćemo samo ukratko reći ono najvažnije i uputiti čitaoca kojega zanima upravo svadba na vrijedan članak Stjepana Brdarića (Đakovački vezovi, 1988, 1989, nešto malo i 1986). Njegov članak upotpunit ćemo nekim zanimljivim, upravo karakterističnim pojavama za Baranju koje ulaze u ciklus svadbenih običaja, a do kojih smo došli iz novina - Hrvatski list (Osijek, 1934) i Vreme (Beograd, 1936).

Treba upozoriti da se Brdarićev članak odnosi na ženidbu kod Hrvata, Šokaca u Baranji, koji su, kako on ističe, iako sa svima drugima (misli Mađarima, Srbima itd.) živjeli u dobrim odnosima, nisu se s njima ženili. Zanimljivo je da su vrlo rijetke bile i ženidbe između Šokaca koji nisu imali nošnju jednakog tipa. Ako bi se to i dogodilo, djevojka ili mladić koji dolaze u određeno selo odbacuju svoju i prihvaćaju nošnju tog sela.

Kad se momak ili djevojka zamomče ili zadjevojče, roditelji kupe momački *frosluk* ili *divojački vinac*. Momak počinje zavoditi više djevojaka, a ako je *vridan* (imućan) u tome je uspješniji. I djevojka nastoji zavesti "na svaki prst po jednog" momka. Za djevojku je dobro da je *risulja* (koja nosi u kuću dio zemlje), da je vična ručnom radu, da je *rušna* (ima mnogo odjeće).

Posebno se ugovara dan kada će djevojka primiti jabuku s dukatima na šarenom otarčiću, odnosno kada će se obaviti zaruke. *Zapojci* se uvijek održavaju na blagdan Svih svetih, kada uža rodbina prisustvuje namirbi. Tome je prisutan i momak, koji se prethodno umije *spirinom* (vodom u kojoj je oprano suđe) da ga netko ne bi urekao.

Svadba se tri puta naviješta u crkvi i redovito se održava u jesen iza blagdana Svih svetih, na Martinje ili pred Svetu Katu.

Svadba se, po pričanju starih, prije pedesetak godina slavila 7-8 dana, a i u današnje vrijeme slavi se po 2-3 dana, čak i kod najsiromašnijih. Dan prije svadbe sele se djevojačke stvari, a majka kćerci stavlja u slamnjaču tri zrna kukuruza i tri zrna pšenice kako bi mladenci imali mnogo djece.

Na dan svadbe barjaktar već rano ujutro izvješuje barjak kao znak da se okupljaju svatovi. Tu su i stari svat, čalo, kum i povorka svatova, koje domaćica poškropi svetom vodom, a svatovi kreću kolima prema crkvi pjevajući svatovac: "Svi svatovi bili golubovi, a svatice bile golubice!" Snaša s djevojkama ili sa svojim svatovima čeka kod crkve i ljubi sve svatove kad stignu. Netko od rodbine nevjesti pred oltarom raskopča obojčice i razveže joj cipele, a poslije vjenčanja nevjesti i mladoženja žure iz crkve kao znak da će u životu biti okretni.

Nevjesta prvo odlazi sa svojim svatovima kući, gdje dočekuje mladoženjine svatove. Tu se večera, pjeva, tješi mladu i savjetuje je kako da se vlada. Ona i njezina rodbina počinju tada plakati, dok se ostali svatovi vesele. *Duvegija*, zaognut kabanicom, drži u ruci vjenčani štap (čulu) sve vrijeme boravka u djevojčinoj kući. Prije odlaska u mladoženjinu kuću blagoslivljaju se mladenci, koji stoje na prostrtoj kabanici na zemlji. Tom prilikom pije se i vino, a ostatak se prolje na zemlju. Svatovi na izlazu iz mladine kuće krađu što im je pri ruci te sjedaju u kola pjevajući:

*Stala nogom na potegu
i veli da neću,
al' na kuma namiguje
da se kola kreću...*

U međuvremenu se *častonoše* (supruge, majke, sestre) skupljaju u mladoženjinoj kući. Svaki svat mora imati svoju častonošu koja za njim nosi čast - gibanicu s kolačićima i prokuhano čitavo pile itd. U trenutku kada svatovi stignu u dvorište izlaze reduše i stavljaju stolice uz kola da mlada može lakše sići. Mlada tada pusti iz njedara jabuku pod noge da bi lakše rodila. Svekruva ljubi mladu koja uzima dva kruha, pod svaki pazuh po jedan, čašu vina i čašu vode te po platnu hoda od kola do stola. Time se trebala naglasiti želja da mlada ima u životu toliko platna da po njemu može gaziti. Kraj ognjišta uzima u krilo muško i

žensko dijete te ih daruje jabukom i otarkom. Iza toga varnjačom promiješa po jelu na ognjištu da bi simbolički naglasila svoju marljivost u budućem životu. Iza barjaktara i uz pratnju gajdaša mladenci, kum, čalo i prva posnaška odlaze u kijer na *povaljenje*. U sobi gajdaš odsvira nekoliko drmeša, nakon čega iziđe zajedno s čalom i prvom posnaškom. Kum i đuvegija raspliću mladoj djevojačke pletenice, a mlada mladoženji izuva čizme i nastoji ga petom udariti u čelo kako je ne bi mogao tući.

Kasnije dolaze žene koje djevojci šišaju kosu, stavljaju *bikele* i *kondu* (karakterističnu baranjsku rogatu kapicu) te dolaze kum i posnaška zajedno s gajdašima i čalom i odvođe mladence među svatove. Tu se prikazuju darovi za svatove, nakon čega dolazi licitacija šaljivih stvari i igračaka koje kum skupo prodaje, a sav novac dobivaju mladenci.

Drugoga dana svadbe svatovi postaju briači, brusaci, mlinari, svećenici itd. i u šali, nudeći svoje usluge, sakupljaju ponovno novac za mladence. Nešto prije nego što završi svadba otprate svatovi kuma kući, gdje se pije rakija i vino pa se vrate među svatove i još se neko vrijeme zabavljaju sve dok stari svat ne objavi da je svadba završena.

U novinama "Vreme" (Beograd, 25. srpnja 1936) na stranici namijenjenoj razonodi V. Raičević piše o zanimljivom načinu sklapanja brakova - bračnoj burzi u Baranji. *Berbena zabava* priređena u doba pudarenja grožđa važan je događaj koji prethodi svadbi. *Berbena zabava* je, naime, jedan jedini dan u godini kada nakon *ponuda* tokom čitavog ljeta dolazi do *jesenjih zaključaka* i javnog iskazivanja budućih ženidbenih parova. Ova zabava priređuje se neposredno prije zvanične berbe kako bi momci i djevojke mogli "isprositi" od jednog do drugog vinograda mnogo košara grožđa, prevesti ih iskićenim kolima i konjima u prostoriju gdje će se održati zabava. Grožđe se objesi na strop dvorane, a momci i djevojke zajedno ispletu, uz pjevanje posebnih pjesama, ogroman vijenac od grozdova i cvijeća. Zaključci na burzi padaju tako da djevojka sa stropa ukrade grozd, a "čuvar", primijetivši je, daje znak velikom trubom da svirka i ples ne prestanu. "Kradljivicu" zatim odvođe u drugu sobu, gdje zasjedava "sud" od starijih osoba koji treba odlučiti o globi. U taj čas zbivaju se neke vrste zaruka kada momak, koji je zaljubljen u tu djevojku, dolazi i iskupljuje tu kaznu. To je ujedno kapara koja se nadopunjuje kasnije vjenčanjem. Nakon toga iz sudačke sobe zajedno s "okrivljenima" izlazi bubnjar i objavljuje da je mladić X platio i na taj način položio kaparu za djevojku X.

Ishod ovog malog "igrokaza" može biti i nepovoljan bilo za djevojku, bilo za mladića. Djevojka tako s "ukradenim" grozdom može čekati momka za kojeg misli da je zaljubljen u nju, a ne dočekati ga. Isto tako, ne postoji veće sramote za baranjskog momka dogodi li se njemu tako nešto - ako djevojka odbije otkup.

Sve su to zabave radosti ili razočaranja koje imaju funkciju ozbiljnog rješavanja problema ženidbe. Zanimljivo je da ovaj pokušaj jesenskih zaključivanja mladić i djevojka mogu ponoviti samo još jedanput - godinu dana kasnije - ako ne žele biti kandidati manje vrijednosti za koje se zaključuje brak "ispod ruke".

Dok se u novinama "Vreme" govorilo o običaju koji na berbenoj zabavi ima funkciju zaruka i davanja kapare za djevojku, običaju koji prethodi svadbi, u "Hrvatskom listu" (broj 269, Osijek, 1934) B. Slijepčević piše upravo o samoj svadbi. U tom članku nema ništa posebno novo što nije već na početku rečeno. On također nabraja svadbene časnike ističući naročito

važnost kuma i čale i donosi mnogo tekstova pjesama koje se pjevaju tokom svih događanja za vrijeme svadbe. Zato se pazi da se izabere za čalu takvog svata koji je dobar pjevač, plesač, veliki veseljak i jako dosjetljiv. Skupljeni svati kod mladoženjine kuće pjevaju već u prvo svitanje, plešu kolo koje predvodi barjaktar. Čalo, uz ječanje gajda, uhvati se u kolo do barjaktara i zapjeva:

*Aj, sad ću poigrat ću,
uz ovoga mladog baću.*

*Stari djeda u kolu ne treba,
Nema zubi da curice ljubi.*

Veselje traje dok ne svane i dok se svi svati ne okupe, a tada se kreće po kuma i starog svata. Kum dolazi između dviju mladih snaša, koje čitavim putem kroz selo pjevaju, i kreću prema mladoženjinoj kući na doručak. Nakon toga upreže se više kola okićenih baranjskim ćilimima, zelenilom i šarenim vrpčama te se cijelim putem pjeva, naravno uz pomoć koje *buklije* i boce vina.

Mladoženjini svatovi pred kućom mlade pjevaju:

*Domaćine, otvaraj kapiju, da vidimo tu Vašu djevojku,
Je li dijeva za našega momka, je li tijelo za naše odijelo,
Da l' su noge za naše cipele, da l' su prsti za naše prstenje!*

Na ulazu u dvor svi osim kuma i mladoženje plaćaju ulazninu. Roditelji mladu prije odlaska blagoslove, što je ujedno i najdirljiviji trenutak kod kojega svi plaću, nakon čega se i staro i mlado hvata u valovito baranjsko kolo pjevajući:

*Ne plać' mati što ti ćerka ode,
već ti plaći, ako natrag dođe.*

Pjeva se i na putu u crkvu:

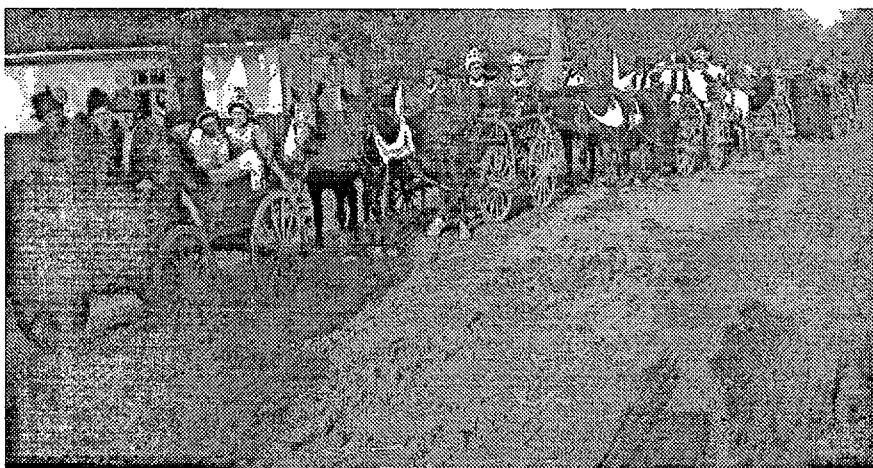
*Tri godine ljubila se nisam
Pa se usta osušila pusta.*

*Hoću mati ljubiti advokata
Koj mi veže dukat oko vrata.*

Nakon vjenčanja u crkvi mladenci sad zauzmu mjesta u prvim kolima dok se pjeva:

*Sada cura ima gospodara,
skrstila je ruke kod oltara.*

U mladoženjinoj se kući večera, pije, pjeva i pleše, nakon čega se igraju šaljive igre kao npr. *kumine patrice*, *povala*, *licitacije*, a tko u igri pogriješi, plaća novčanu globu, o čemu presuđuje kum. Iza toga pjevaju se posebno spjevane pjesme nekoliko mjeseci unaprijed upravo za ovu prigodu, a koje su uvijek šaljive. O svatovima, kao o važnom društvenom događaju, dugo se još u selu govori, a što su svatovi bili bučniji i veseliji, to se o njima ljepše i duže pripovijeda.

Svatovska povorka

Svatovi

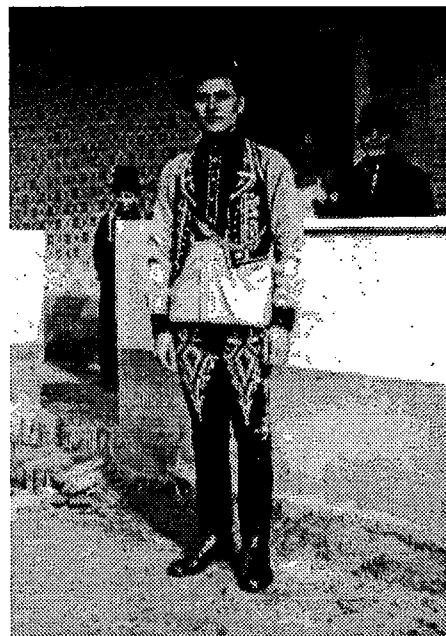
Baranjsko Petrovo Selo, rujna 1938. Fotografije iz arhiva Odsjeka za Etnologiju.

Predvodnik svatova

Mladenci

Svatovski časnik

Gajdaš u svatovima

III. SMRT

1) Arhiv Zavoda za etnologiju - upitnice EAJ

Kako doznajemo iz građe upitnica iz dvanaest lokaliteta u Baranji, predznaci smrti mogu se svrstati po određenim grupama. Najčešće se, gotovo u svim lokalitetima, spominje predviđanje smrti na temelju glasanja nekih životinja. Osim tih najzastupljenijih podataka, smrt se predviđa i pomoću određenih snova, izgleda mrtvaca, povijanja dima božićne svijeće, pucanja određenih predmeta te nekih rjeđe zastupljenih predznaka.

Smrt naviješta glasanje ovih životinja - kukanje kukavice iznad kuće, kukurijekanje pijetla pod prozorom, huk sove ili čuka, graktanje gavrana, zavijanje psa noću. Predznaci su smrti i određeni snovi - kad čovjek sanja da su mu ispali zubi (Lug, Torjanci), da se srušio ugao kuće (Zmajevac, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo), da kuća nema prozora (Darda), kad sanja gakanje guske ili prasak puške (Jagodnjak). Često se spominju i predviđanja na temelju lica mrtvaca - da li je ono nasmiješeno ili ne (Darda, Čeminac, Lug) te ima li otvorene oči (Branjin Vrh, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo). Povijanje dima božićne svijeće prema nekome pokazuje da je on prvi na redu (Darda, Čeminac, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo), a padanje kiše prilikom kopanja groba također naviješta skorbu smrt (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo). Isto se vjeruje ako se u kući dogode dva uzastopna smrtna slučaja. Kao znak da će netko uskoro umrijeti uzima se i pucanje različitih predmeta - zrcala (Zmajevac, Torjanci), čaše (Branjin Vrh), konopca pri spuštanju u grob (Darda, Čeminac), pucketanje u kućnoj gredi (Branjin Vrh, Jagodnjak).

Običaj naricanja (*tuženja*) za pokojnikom - *jaukanje* (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo, Gajić), *jukanje* (Duboševica), *javkanje* (Torjanci), *jovkanje* (Branjin Vrh) - poznat je većini izabranih lokaliteta u Baranji, dok se u četiri mjesta (Lug, Zmajevac, Jagodnjak, Kopačevo) spominje kao nepoznat.

Nariče se uz odar i pri spuštanju u grob te kod kasnijih pohoda na grob. Nariču samo žene, i to uža rodbina, dok posebnih naručenih i plaćenih narikača nema. Kod jaukanja rodbina hvali pokojnika, ističe njegove vrline i zasluge, a ponekad se žene udaraju u prsa ili po glavi (6 lokaliteta) te čupaju kosu (Čeminac).

U grob se stavlja nešto od pokojnikovih sitnih potrepština ili onih koje je on najviše volio - češalj, molitvenik, škar, lijekovi, sitan novac, krunica te najčešće lula, duhan i boca s pićem. Stavlja se nekad i pokojnikovo odijelo i cipele, lutka za dijete. Jabuku stavljaju drugi seljani u lijes za svoje mrtve na drugom svijetu (Duboševica, Gajić, Jagodnjak). Ako je pokojnik bio bogalj, pored njega se stavi štaka (Jagodnjak), a u tom istom lokalitetu svjedoči se o stavljanju lutke uz mrtvaca ako je to drugi smrtni slučaj u obitelji da ne bi još netko iz kuće umro.

Uzdruž groba stavlja se trska kojom se mjerio lijes (Duboševica, Branjin Vrh). Na grobnom humku ostavlja se čaša sa svetom vodom (Torjanci, Šumarina, Gajić, Baranjsko Petrovo Selo) te svijeće i cvijeće.

Podušja - *karmenje* (Torjanci, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo), *karbine* (Branjin Vrh, Duboševica), *daća* (Darda, Čeminac, Jagodnjak, Kopačevo) - daju se ili odmah poslije pogreba (Duboševica, Torjanci, Branjin Vrh, Jagodnjak, Šumarina, Baranjsko Petrovo

Selo) ili tri dana kasnije (Zmajevac), prve nedjelje nakon smrti (Gajić), mjesec dana nakon smrti pokojnika (Kopačevo), sedam tjedana nakon smrti (Darda) pa se prema tome i nazivaju *sedmica*, *četrdesetnica*, *polugodišnjica*, *godišnjica* (Darda, Čeminac). U Lugu i Zmajevcu ne svjedoči se o postojanju podušja.

Podušje na dan sprovoda traje do navečer, kada se kod kuće pripremi bolje jelo i piće. U Branjinom Vrhu peku se lepinje od beskvasnog tijesta, a iz Torjanaca zapisivač je zabilježio izvorni naziv za karakterističan šokački kolač s kvasnim tijestom, savijaču s makom - *svijanica s makem*.

Ponekad podušje traje dva do tri dana i obuhvaća karminje, molitve u kući i misu zadušnicu. Misa zadušnica daje se obično 1-2 dana nakon pokopa (ostale na pokojnikov imendan i na godišnjicu smrti). Na grob se donosi cvijeće, pale se svijeće, a grob se polijeva svetom vodom (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo). Ponekad pravoslavne daće traju šest tjedana, a svake nedjelje pop spominje pokojnika u crkvi na službi Božjoj (*parastos*), nakon čega se jede i pije pred crkvom. Iza toga ide se na groblje, gdje pop blagoslivlja grob, prelije ga vinom, jede se koljivo na grobu ("za gozbu") te ostatak koljiva tamo i ostavi (Darda, Čeminac, Jagodnjak). Na grob se još nose jaja, kolači, jabuke (Jagodnjak). Kod katoličkog i pravoslavnog stanovništva različit je dan općih podušja - kod katolika je to uvijek na dan Svih svetih, u Kopačevu se još uz dan Svih svetih spominje i Božić, u Šumarini Veliki petak, a kod pravoslavnih Markov dan (Darda, Čeminac, Zmajevac), Vidov dan ili treći dan iza Uskrsa (Jagodnjak). Zanimljiv je običaj o kojemu dobivamo svjedočenja iz Duboševice. Tamo se na dan pogreba navečer operu ruke, izribaju ciglom te se zapali iverje preostalo od izrade lijesa pa se nad time suše ruke.

2) Arhiv Odsjeka za etnologiju

Budući da je građa o posmrtnim običajima iz Duboševice iznesena u dva prikaza na temelju zasebnih ispitivanja dvije grupe kazivača, ovdje će se oni objediniti u jedan cjelovit izvještaj o posmrtnim običajima u Duboševici. Isti će slučaj biti i s Dražem.

a) DUBOŠEVICA

I ovdje, kao i u upitničkoj građi, nailazimo na svjedočenje da se smrt prvenstveno predviđa prema glasanju nekih životinja: zavijanje pasa ("ako pasovi ijuču"), kada pijetao kukuriče prije nego "sedne", kad se "obnoć dere smrtna tica" ili, kako kažu drugi kazivači, kad se "deru surine (sove) biće smrti". Isto je i sa snovima koji imaju svoju naročitu simboliku. Smrt se predviđa i po smjeru dima božićne svijeće ili ako padne slika ili tanjur sa zida. Umirućem se daje svijeća u ruku jer "onda lakše umre". Smatra se da grešnici teže umiru. Smrt se oglašava crkvenim zvonom ako se pokojnik ispovjedio (ili ako netko naglo umre pa i bez ispovijedi) te ako se nije udavio ili objesio.

Pokojnika se okupa ili opere, obrije ako je potrebno, češlja i oblači u svečano još nenošeno odijelo. Uz odjeću za sahranu čuvao se i pokrov *dvopolak*, komad platna od dvije pole koji se stavlja u lijes i koji iz njega visi na obje strane. Na njemu se pravio prorez za nos "da pokojnik može disati".

Umrloga se nakon smrti čuva 24 sata, a ako je vrućina i pokojnik se *kvari*, pokop se može i ranije obaviti. Pokojnika na krevetu čuvaju susjedi i rođaci. Mačka ne smije doći blizu,

a ako slučajno prođe ispod pokojnika, treba je ubiti. Kada netko umre, zastire se ogledalo jer se duša nalazi iza njega. Duša u sobi ostaje 40 dana pa za vrijeme tog razdoblja ne treba obavljati veliko spremanje.

Kazivači svjedoče da su u Duboševici *jukale* žene iz bližeg srodstva. One nisu posebno pripremale naricaljke, već su ih u toku naricanja sastavljale npr:

*Mili Mijo, ostavio i kuću i dvora,
Janje moje pa u zemlju mora!*

*Zbogom otac, zbogom majko,
zbogom sunce žarko!*

Zabilježena je i naricaljka babe R., koja je oplakivala svoje sinove koji tada nisu bili mrtvi, nego su bili u I. svjetskom ratu pa je za njima naricala prilikom sahrane nećakove snahe:

*Oj, sinovi, u red ambarovi!
Mili Stipo, đinđilovo grožđe,
Koje brala pudarica Mara,
Grožđe brala u staklo metala,
Pa je grožđe sačuvala.
A ja tebe, sine, nisam čuvala,
Već sam tebe u vojsku poslala!*

Posebni plaćenih narikača nije bilo. Međutim, za *jukanje* je ipak trebalo nekakvog talenta jer kazivačica kaže: "Ko ne zna jukat, taj ne juče. Taj, eto samo plače." Nariče se dok pokojnik leži na krevetu, a na putu do groblja stalno se *juče*. Najjače se *jukalo* kada se pokojnika iznosilo iz kuće i kada ga se polagalo u grob. Kada umrloga iznesu na dvorište, dolaze pop i kantor, koji sastavi tužbalicu u stihovima i "onda se peva koda jauče, a svaj svit mora plakat". Kantor je bio seoski učitelj i njega je plaćao domaćin. Ako se više plati, onda tužbalica biva opširnija, s više imena rodbine od koje se pokojnik oprašta.

Pokojnika se danas stavlja u *lis* čim umre, a prije ga se postavljalo prije iznošenja iz kuće. Ako je pokojnik tokom života bio nečiji krsni kum, onda mu se ruke polože na prsa s prekrštenim prstima, a ako ne, onda dlan na dlan. Pokojnika komadom trske izmjere susjedi pa pođu iskopati grobnu jamu dugu kao trska. Njima bi se ponudilo vina, a netko iz kuće bi otišao pokazati gdje da kopaju. Pokojniku se, kad umre, veže čeljust da ne bi ostao otvorenih usta. Vežali su mu i noge da ostanu skupa, ali se svi povezi prije zatvaranja sanduka moraju odvezati jer kada bude kraj svijeta, moramo ići svi pred Boga na sud. Umrloga se do grobne jame nosi usmjerenog prema naprijed na nosilima ili na kolima "da mrtvac viđe kud ide". Na križ se zakucava *otarak* (ručnik). Na priloženim fotografijama se lijepo vidi bijeli *otarak* za mlađe (slike 7 i 8), a crni za starije pokojnike (slika 10). Grobnu jamu kopaju "komšije" nekoliko sati prije sahrane, a smatra se da pokisne li grobna jama, umrijet će uskoro netko iz sela. Pokojniku se baca kovani novac u grob "da mu se time kupi

kuća". Svjedoči se da je jedna žena stavila na lijes devet kćerkinih haljina, šokačkih *rubina*, priređenih za udaju. Lijes se polaže na kolce iznad rake i spušta konopcima. Nakon što se ljudi nakon pokopa razidu, neka od rođakinja uzme križ s krunice i njime po zemlji vuče krug oko groba počevši od glave zato da bi ga Isus čuvao u grobu. Nakon povratka s pokopa uzima se već ranije pripremljeno iverje od lijesa, pali se od njega obredna vatra te se nad njom suše ruke "oprane" ciglom ili crijepom. Ovaj se običaj također spominje još u Dražu, a u upitničkoj građi, kako smo vidjeli, samo u Duboševici.

b) DRAŽ

O Dražu ćemo iznijeti samo one elemente koji donose nešto novo ili različito od onih u Duboševici.

Da bi se bolesniku olakšalo umiranje, polože ga na slamaricu na zemlju jer će tako lakše umrijeti zato što je i Isus ležao na slami. Neposredno pred kretanje pogrebne povorke razbije se čaša s posvećenom vodom o kotač kola na kojima je lijes s pokojnikom. Kazivačica iz Draža nije čula za vjerovanje da raka ne smije pokisnuti kao što je to bio slučaj u Duboševici, Šumarini i Baranjskom Petrovom Selu. Ona na ovo pitanje nadovezuje svoju asocijaciju da se draško groblje nalazi na močvarnom terenu tako da je ponekad na dubini od jednog metra bilo toliko vode u jami da je lijes plivao u njoj. U Dražu se također upotrebljava trska za mjerenje pokojnikova groba, ali je još dometnut podatak da se na humku napravi ašovom znak križa te se taj *trskovac* položi po dužini groba.

Dok prevoze pokojnika kočijaš mora paziti da se konj ne okrene jer se vjerovalo da bi tada umro još netko iz kuće. Zimi se lijes prevezio saonicama. Za sahranu se obično upotrebljava glagol "ići na pratnju". U Dražu se naricalo i za samoubojicama i utopljenicima. Za *karbine* jela moraju biti neparna - treba prirediti npr. neparan broj kokoši. Neparan je i broj osoba koje ujutro nakon pokopa idu u obilazak groba.

Na kraju, sasvim kratko, treba reći nekoliko riječi o žalobnoj nošnji.

U članku dr. Danice Pinterović "Etnografske karakteristike hrvatskih sela u Baranji" (*Osječki zbornik* IV, Osijek, 1954) mogu se naći podaci koji se odnose na žalobnu nošnju. Ona ističe da je najjednostavnija rubina (vidi ovdje opširnije o baranjskoj nošnji N. Maglica) ona koja se nosi u vrijeme najveće žalosti za pokojnikom. Tada rubina nema nikakvih ukrasnih vezova ili drugih dodataka, jedino je nabrana u nabore (*naskalita*). Rubina za žaljenje ne nosi se samo kao znak žalosti za pokojnikom. Ona se oblači i s obzirom na crkvena doba (korizma, advent), zatim ako muški članovi obitelji odlaze u vojsku ili ako se bilo kojem članu obitelji desi neko zlo. Između potpuno bijele neukrašene rubine za žalost, tzv. *oprane rubine*, i *jasprenke* (najsvečanije rubine bogato ukrašene), postoji još cijeli niz manje ili više ukrašenih - za manju žalost ili za manje svečane zgrade. Poslije sasvim bijele neukrašene rubine dolaze redom sve ukrašenija - jedan tjedan *novica*, zatim *odničica* koja se nosi 2-3 tjedna, već prema tome koliko se za nekim žali. Zatim slijedi *vezanka*, a tek na kraju *jasprenka*. *Oprana rubina* služi, dakle, u žalosti, a rubine koje slijede iza nje u prežaljivanju. I starije i mlađe žene, ako im umre veće dijete, pogotovo sin, ne skidaju nikada bijelu maramu i rubinu za žaljenje.

Za onoga koji je u koroti kaže se da *kaje*. Obično se to čini godinu dana, no ako nekoj ženi umre sin ili kći, ona *kaje* doživotno i tada u znak najveće žalosti oblači *obojke*. Obojci su slični *ponjavkama*, samo što oni imaju bijele vodoravne pruge koje pokazuju stupanj žalosti i kajanja.

Muška žalobna nošnja sastoji se iz "bilih gaća i rubine", neznatno ukrašenih. Muškarci žalobnu nošnju nose mnogo kraće, najduže dva mjeseca.

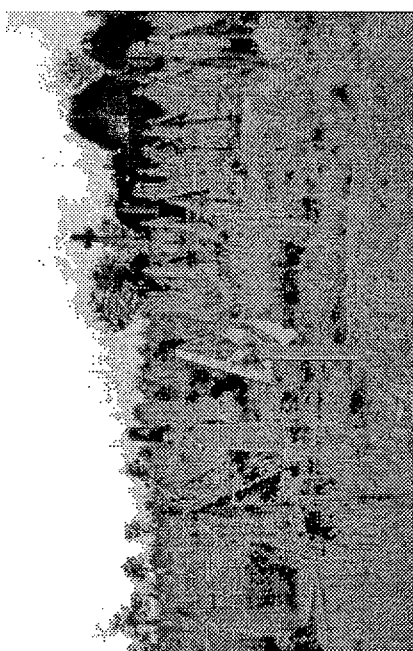
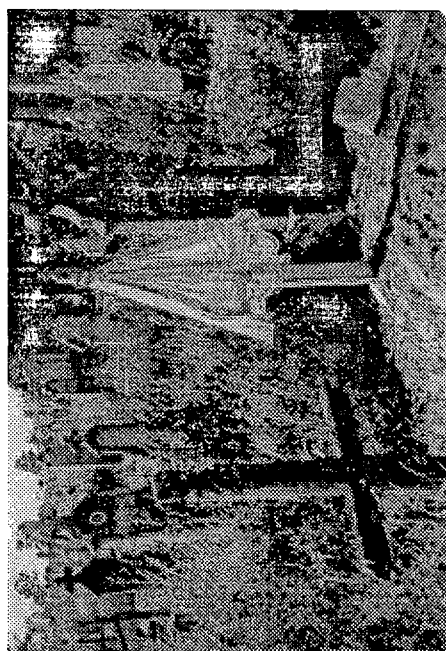
Baranja, kako je to već naznačeno u uvodu, dio je Hrvatske koji, može se reći, nije istražen ili je malo istražen pa o njoj doista postoji malo literature. Upravo ta činjenica povezana uz onu temeljnu - ratom raseljena Baranja - bila je *spiritus movens* i osnovni povod da se čitav četvrti broj ovog časopisa posveti Baranji.

Životni običaji, o kojima je ovdje riječ, doista oslikavaju raniju konstataciju o manjku literature, naročito oni o rođenju i smrti. Životni su običaji, kako je poznato u etnološkom istraživanju, teže dostupni i teže "uhvatljivi" od, npr., materijalne kulture ili od godišnjih običaja unaprijed predvidivih jer se određenog dana (ili određenih dana) u godini ciklički ponavljaju. Nije slučajno da o ovdje obuhvaćenom životnom trolistu (rođenje - svadba - smrt) u Baranji nešto literature ima upravo o svadbi, koja se vremenski može okvirno odrediti i smjestiti redovito iza blagdana Svih svetih, na Martinje ili pred Svetu Katu. Naravno, tome doprinosi i šarolikost baranjske svadbe.

Izvori iz dvaju navedenih arhiva - Zavoda za etnologiju i Odsjeka za etnologiju (te nešto literature iz časopisa i novina) - dragocjena su potvrda ukorijenjenosti i žilavosti tradicija baranjskih Hrvata, koji su upravo ovim bogatstvom običaja i ustrajnošću tradicija čuvali svoj identitet pred utjecajima tuđega. Naime, premda su i jedan i drugi tekst pisani u etnološkom prezentu, oni se ne odnose na isto vrijeme (upitnička građa Zavoda za etnologiju sakupljena je ranije), a često se do u tančine međusobno poklapaju. Čuvanju identiteta ide u prilog i Brđaričev podatak da Hrvati ne samo da se nisu međusobno ženili s Mađarima i Srbima nego rjeđe i s onim Hrvatima koji nisu imali nošnju jednakoga tipa. Isto tako, upitnička građa donosi podatke iz dvanaest, dok ova druga iz dvaju lokaliteta. Zbog toga ćemo u upitničkoj građi naći veću raznolikost nazivlja i njegovih varijanti - npr. za običaj naricanja ili tuženja za pokojnikom - *jaukanje* (Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo, Gajić), *jukanje* (Duboševica), *javkanje* (Torjanci), *jovkanje* (Branjin Vrh), za podušja - *karminje* (Torjanci, Šumarina, Baranjsko Petrovo Selo), *karbine* (Branjin Vrh, Duboševica), *daća* (Jagodnjak, Čeminac, Kopačevo, Darda) ili za posebnu platu kojom se odvaja roditelja od ukućana - *ponjava* (Torjanci, Duboševica), *zastor* (Branjin Vrh), *šatra* (Jagodnjak).

Upitnička građa, kako je rečeno, donosi dosta nazivlja uključujući ponekad kakav srpski izraz iz pravoslavnoga obreda ili mađarski naziv te poneki pravoslavni običaj, dok se ova druga odnosi na Hrvate (u Duboševici i Dražu) i opširnija je od sažete i samo informativne upitničke građe. Građa o Duboševici i Dražu posebno je vrijedna - osim što je vrlo opširna i što donosi pojedine isječke pisane lokalnim izričajem, ona u oba ispitivana lokaliteta donosi svjedočenja dviju zasebnih grupa kazivača.

Promatrajući životne običaje u cjelini, udara u oči neobično bogatstvo i šarolikost običaja s preslojenim etnografskim karakteristikama - od praslavenskih do onih pod utjecajem migracija tokom stoljeća i izravnog utjecaja s mađarske strane. Šarolikost i šarenilo u Baranji naći ćemo i u njezinom likovnom izrazu (nošnja vrlo šarenih boja, šareno oslikan namještaj i preslice) kao kakvom zaštitnom znaku Baranje. Treba se nadati da ćemo ga povratkom prognanika u Baranju ponovno ugledati.

Grobije- nadgrobní križevi s otarcima, Jagodnjak, Snimila M. Gamulin, lipanj 1963.

IZVORI I LITERATURA

- Arhiv I - upitnice Etnološkog avoda
- Arhiv II - rukopisi Odsjeka za etnologiju
- BRDARIĆ, Stjepan:**
 - Nošnja i ženidba kod baranjskih Hrvata, *Dakovački vezovi*, 1986, str. 47.
 - Svatovski običaji baranjskih Hrvata I, *Dakovački vezovi*, 1988, str. 9-11.
 - Svatovski običaji baranjskih Hrvata II, *Dakovački vezovi*, 1989, str. 10-11.
- PINTEROVIĆ, Danica:**
 - Etnografske karakteristike hrvatskih sela u Baranji, *Osječki zbornik IV*, 1954, str. 75-91.
- RAIČEVIĆ, Veliša:**
 - Zanimljiv način sklapanja brakova - bračna berza u Baranji, *Vreme*, god. XVI, broj 5217, Beograd, 1936.
- RÖMER, Bela:**
 - Trudnoća, porođaj i babinje u narodnim vjerovanjima i običajima, *Ethnographia Pannonica, Žena u seoskoj kulturi Panonije*, Zagreb, 1982.
- SLIJEPEVIĆ, Branko:**
 - Svatovski običaji u Baranji, *Hrvatski list*, broj 269 (4813), Osijek, 1934.

LIFE-CUSTOMS IN BARANJA (BIRTH - WEDDING - DEATH) Summary

Birth-Wedding-Death is the cardinal trefoil considered in this contribution dealing with "life customs" in Baranja. Each of them is a rite of passage in its substance - birth as a passage from non-being to being and death from being to non-being in a mere physical sense. If conceived metaphysically death is again a passage to a new life, the most common attitude that we can discern in observing actual customs in Baranja connected with various beliefs, grave goods and necessities for the dead. The aim of this contribution is to show what people do, believe and how they behave on the occasion of these three fundamental life events in some chosen localities in Baranja. The sources from the two archive collections (from Zavod za etnologiju and Odsjek za etnologiju at the University of Zagreb) are a precious confirmation of the persistency and tenacity of traditions of the Croats in Baranja who, just through this wealth of customs and persistence of traditions, have kept their identity against other influences. Even if both sources are written in the so called ethnological present they do not relate to the same period (the first being gathered prior to the second) but they often correspond even in details. There is an unusual wealth and a wide variety of "life customs" with ethnographic characteristics from oldslavic to those under the influence of migrations throughout centuries and direct Hungarian influence. Not only variety of customs but also variety of colouristic expression is a hall-mark of Baranja. Let us hope that, when the refugees return home, we will be able to see both of them again.